

УДК 330.111.62:665.6

Н. Є. Стрельбіцька,
кандидат економічних наук,
доцент кафедри міжнародного менеджменту
та маркетингу Тернопільського
національного економічного університету

ВПЛИВ ПЕРЕРЕЗПОДІЛУ ПРАВ ВЛАСНОСТІ НА ФУНКЦІОНУВАННЯ НАФТОПЕРЕРОБНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

У статті досліджується вплив перерозподілу прав власності на функціонування нафтопереробної галузі України. Аналізується структура власників нафтопереробних підприємств та ринкова влада великих мереж автозаправних станцій. Розроблено пропозиції щодо посилення енергетичної безпеки України.

Ключові слова: право власності, структура власності, ринкова влада, нафтопереробна галузь, офшорна компанія.

Н. Е. Стрельбицкая
ВЛИЯНИЕ ПЕРЕРАСПРЕДЕЛЕНИЯ ПРАВ
СОБСТВЕННОСТИ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ
НЕФТЕПЕРЕРАБАТЫВАЮЩЕЙ ОТРАСЛИ
УКРАИНЫ

В статье исследуется влияние перераспределения прав собственности на функционирование нефтеперерабатывающей отрасли Украины. Анализируется структура собственников нефтеперерабатывающих предприятий и рыночная власть крупных сетей автозаправочных станций. Разработаны предложения по усилению энергетической безопасности Украины.

Ключевые слова: право собственности, структура собственности, рыночная сила, нефтеперерабатывающая отрасль, офшорная компания.

N. E. Strelbitska
INFLUENCE OF REDISTRIBUTION OF OWNERSHIP ON
FUNCTIONING OF OIL-REFINING INDUSTRY OF
UKRAINE

In the article influence of redistribution of ownership on functioning of oil-processing industry of Ukraine is investigated. The structure of owners of oil-refining enterprises and market power of large networks of the refuelling stations are analyzed. Suggestions for strengthening the energy safety of Ukraine are worked out.

Key words: ownership, ownership structure, market force, oil-refining industry, offshore company.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття можна охарактеризувати як період значного загострення енергетичної проблеми у світі. Внаслідок посилення конкуренції за енергоносії суб'єкти світового господарства прагнуть отримати контроль над природними ресурсами і стратегічними об'єктами, зокрема в енергетичній сфері.

Як стверджує В. Точилін, об'єктивною закономірністю розвитку ринкової системи є тенденція до монополізації як до природного наслідку зростання концентрації та централізації капіталу. У цьому контексті, як вважає вчений, безперечним є те, що для досягнення ефективної конкуренції на ринку важливу роль відіграє ринковий потенціал суб'єкта господарювання. Однак свій ринковий потенціал суб'єкт господарювання може використати як з метою вдосконалення виробництва і технологій, збільшення обсягів продукції, поліпшення її якості, зниження собівартості, оновлення виробничих фондів тощо, так і з іншою метою – свідомо, цілеспрямовано впливати на умови обороту товарів (послуг) на ринку. Такий вплив називається ринковою (монопольною) владою, і він може негативно впливати на конкуренцію, загрожувати економічній безпеці країни. Отже, як зазначає В. Точилін, ринкова (монопольна) влада – це здатність суб'єкта господарювання або групи суб'єктів визначати чи суттєво впливати на умови обороту товару на ринку, не допускаючи, усуваючи, обмежувати конкуренцію, зокрема підвищувати ціну та підтримувати її понад той рівень ціни, що існував би за умов значної конкуренції [1].

Посилення ринкової влади в енергетичній сфері відбувається у світовому та національному масштабах, а це, своєю чергою, негативно впливає на енергетичну безпеку світового господарства та окремих країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки, актуальні

питання енергетичної безпеки України вивчалися і знайшли відображення у працях вітчизняних дослідників О. Алимова, О. Барановського, О. Белова, Л. Безчасного, О. Білоруса, О. Гончаренка, В. Гейця, І. Діяка, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Ємченка, М. Єрмошенка, А. Єременка, Я. Жаліла, Р. Жангожи, В. Картавцева, В. Кравціва, К. Кривенка, М. Коваленка, Д. Лук'яненко, А. Москальця, В. Мунтіяна, Є. Панченка, Ю. Пахомова, А. Поручника, І. Пузанова, В. Савчука, С. Сіденко, С. Соколенка, А. Філіпенка, І. Шлемка, А. Чухна та ін.

Деякі теоретичні аспекти стратегічних підходів до дослідження ринку нафти і нафтопродуктів зустрічаються в наукових працях закордонних та вітчизняних учених, економістів, практиків, серед яких: Барабаш І., Бондарь В., Братичак М., Дорогунцов С., Піришвілі Б., Ріфкін Дж., Русецкас Л., Скляр В., Степанов А., Тодійчук О., Топільницький П. та ін.

Мета статті: дослідити вплив перерозподілу прав власності в нафтопереробній промисловості України на конкурентну ситуацію у нафтогазовій галузі; проаналізувати структуру власників нафтопереробних підприємств та ринкову владу власників великих мереж автозаправних станцій.

Основні результати дослідження. Необхідно наголосити на тому, що обсяги первинної переробки нафти вітчизняними нафтопереробними заводами (НПЗ) зменшуються, відповідно падають і обсяги виробництва продуктів переробки нафти.

Загальна потужність усіх НПЗ в Україні з первинної переробки нафти становить 51 млн. т/рік і є достатньою для забезпечення потреб країни у моторному та котельному паливі, мастильних матеріалах, сировині для хімічного виробництва та інших нафтопродуктах за мінімальних витрат сировини й енергоресурсів. Однак потужності вторинні

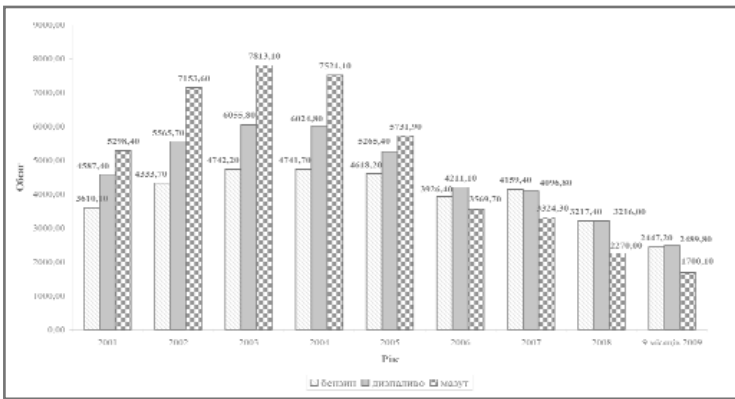

Рис. 1. Обсяги виробництва бензину, дизпалива та мазуту вітчизняними НПЗ
Джерело: [5–9]

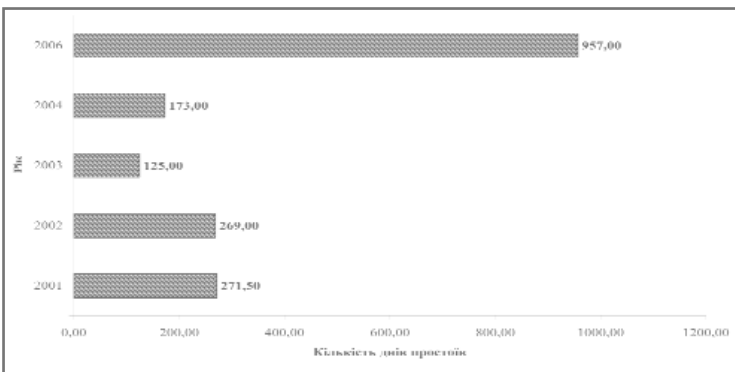

Рис. 2. Простої НПЗ (днів)
Джерело: [5–9]

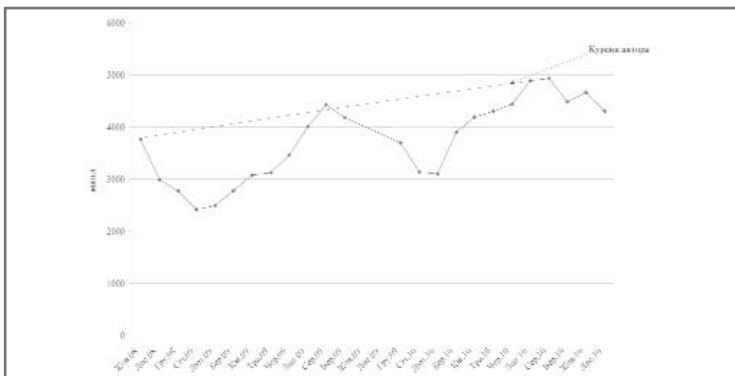

Рис. 3. Обсяги реалізації світлих нафтопродуктів
Джерело: [10–12]

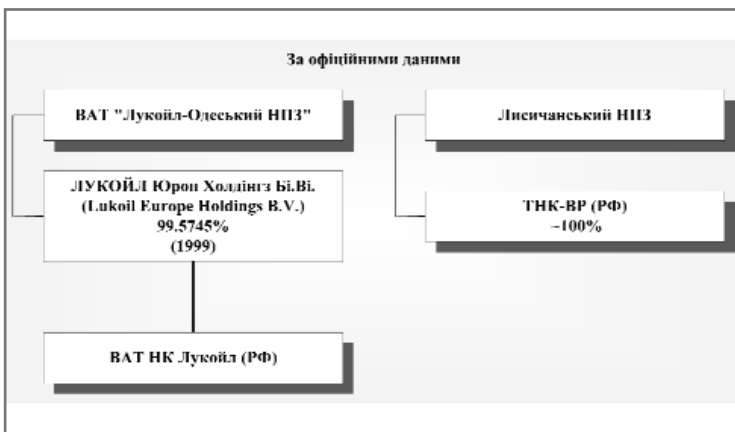

Рис. 4. Структура власності
BAT «Лукойл-Одеський НПЗ» та Лисичанський НПЗ

них процесів (каталітичного крекінгу, коксування, каталітичного риформінгу і гідроочистки) становлять лише 40% первинної переробки нафти та не забезпечують необхідної глибини переробки і якості нафтопродуктів на європейському рівні. Це підтверджується тим, що Державний комітет України з питань технічного регулювання та споживчої політики (Держспоживстандарт) продовжив дію стандартів виробництва бензину та дизельного пального, що відповідають вимогам Євро-2 і Євро-3 до 1 липня 2011 року. Своєю чергою, Міністерство палива та енергетики й Український науково-дослідний інститут нафтопереробної промисловості «МАСМА» виступають за продовження дії зазначених стандартів до 1 січня 2012 року. Це пояснюється тим, що лише три з шести НПЗ – Одеський, Кременчуцький та Лисичанський – готові з початку 2011 року освоїти випуск нафтопродуктів, що відповідають вимогам Євро-4 і Євро-5 [2]. Водночас, саме ці НПЗ, за даними Антимонопольного комітету України, контролюють 66% українського ринку бензинів та 51% ринку дизельного пального [3].

Експерти зазначають, що вітчизняні нафтопереробні заводи України підійшли до такої межі, коли їх подальша робота без докорінної модернізації із поглиблення переробки нафти й підвищення якості моторних палив до рівня європейських стандартів стає економічно недоцільною. Більшість українських НПЗ через низьку глибину переробки, підвищену чутливість до ціни та якості нафтової сировини, недостатній асортимент і низьку якість виробленої продукції не готові до рентабельної роботи в умовах сучасної кон'юнктури світових цін [4].

Підтвердженням вищезазначеного є дані про скорочення з 2003 р. обсягів виробництва бензину, дизпалива та мазуту вітчизняними нафтопереробними заводами (рис. 1).

Відповідно, внаслідок зменшення обсягів виробництва відбувається скорочення кількості робочих днів НПЗ. За даними Міністерства палива та енергетики України, у 2006 р. кількість простоїв НПЗ сягнула 957 днів, тоді як у 2004 р. було лише 173 доби (рис. 2). Незважаючи на це роздрібний ринок продажу продуктів нафтопереробки постійно зростає.

Як видно з рис. 3, попри сезонні коливання (спад щороку спостерігається із серпня місяця) тренд обсягів реалізації світлих нафтопродуктів має характер зростання (див. курсив автора).

На нашу думку, кризова ситуація на ринку нафтопереробки склалася саме через безвідповідальність власників НПЗ. Адже для того, щоб вітчизняні нафтопереробні заводи могли виробляти якісне паливо, необхідно провести їх технічну модернізацію. Вітчизняні експерти зазначають, що у Надвірнянський та Дрогобицький НПЗ потрібно інвестувати стільки коштів, скільки складає їх вартість на ринку, тобто майже \$500 млн. Експерти підкреслюють, що відсутність достатніх капіталовкладень зробила ці підприємства найбільш відсталими у вітчизняній нафтопереробній галузі. Заводи не можуть переробляти практично нічого, крім нафти з українських родовищ, оскільки використання будь-якого більш сірчастого сорту нафтової сировини, наприклад, російського *Urals*, одразу спричиняє наднормативне перевищення частки сірки в дизпаливі. Як нас-

лідок, у 2009 році Надвірнянський НПЗ було завантажено на 5,9%, а Дрогобицький НПЗ – на 16,2% [13].

У рамках цієї статті ми поставили собі за мету дослідити структуру власників шести нафтопереробних заводів України. Джерелами такої інформації були офіційні дані державної установи – Агентства з розвитку інфраструктури фондового ринку України, зокрема звіти вищевказаних НПЗ, та дані, отримані з неофіційних інформаційних джерел.

Результати нашого аналізу відображені на рис. 4 та 5.

Як видно з рис. 4 та 5, із шести нафтопереробних заводів два знаходяться під контролем російського капіталу ВАТ «Лукойл-Одеський НПЗ» (99,5745% акцій) і Лисичанський НПЗ (100% акцій), а чотири НПЗ належать українським фінансово-промисловим групам (ФПГ) – Приват (Надвірнянський НПЗ – 71,0383% акцій, Дрогобицький НПЗ – 72,9279% акцій, Кременчуцький НПЗ – 19,4498% акцій) та Контініум (Херсонський НПЗ – 100%). Причому структура власності ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» і ВАТ «НПК-Галичина» є однаковими, тобто близько 25–26% акцій належать Фонду державного майна України, а інші акції розподілені між офшорними компаніями, які, за неофіційною інформацією, належать групі Приват.

На рис. 5 можна побачити, що у структурі капіталу трьох із шести НПЗ присутні офшорні компанії. Це ускладнює пошук безпосередніх власників нафтопереробних заводів та призводить до відтоку прибутків НПЗ за кордон, що дає змогу не лише уникнути оподаткування, а й позбавляє НПЗ можливості оновлювати основні засоби. Підтвердженням наведеної тези слугує те, що саме зазначені вище НПЗ не мають змоги освоїти випуск палива стандарту Євро-4 і Євро-5.

Окрім того, необхідно наголосити на тому, що стратегії певних ФПГ в Україні дуже часто полягають в отриманні максимальних прибутків з подальшим виходом із бізнесу. Тому вітчизняні експерти вважають, що через збитковість буде зупинено діяльність Надвірнянського та Дрогобицького НПЗ.

Важливим, на нашу думку, є аналіз роздрібною ринку світлич нафтопродуктів. Ми поставили собі за мету дослідити ринкову владу основних роздрібних мереж на вітчизняному ринку світлич нафтопродуктів.

Для початку необхідно підкреслити постійне зростання кількості АЗС в Україні (рис. 6).

Загалом вітчизняний роздрібний ринок світлич нафтопродуктів можна розділити на три великих сегменти. Перший сегмент – це власники великих мереж АЗС, другий – приватні АЗС чи дрібні мережі, що співпрацюють із великими мережами на франчайзингових умовах. Третій сегмент – це приватні АЗС чи дрібні мережі, які працюють самостійно під власним брендом чи торговою маркою.

Досліджуючи ринкову владу на українському роздрібному ринку світлич нафтопродуктів, ми спиралися лише

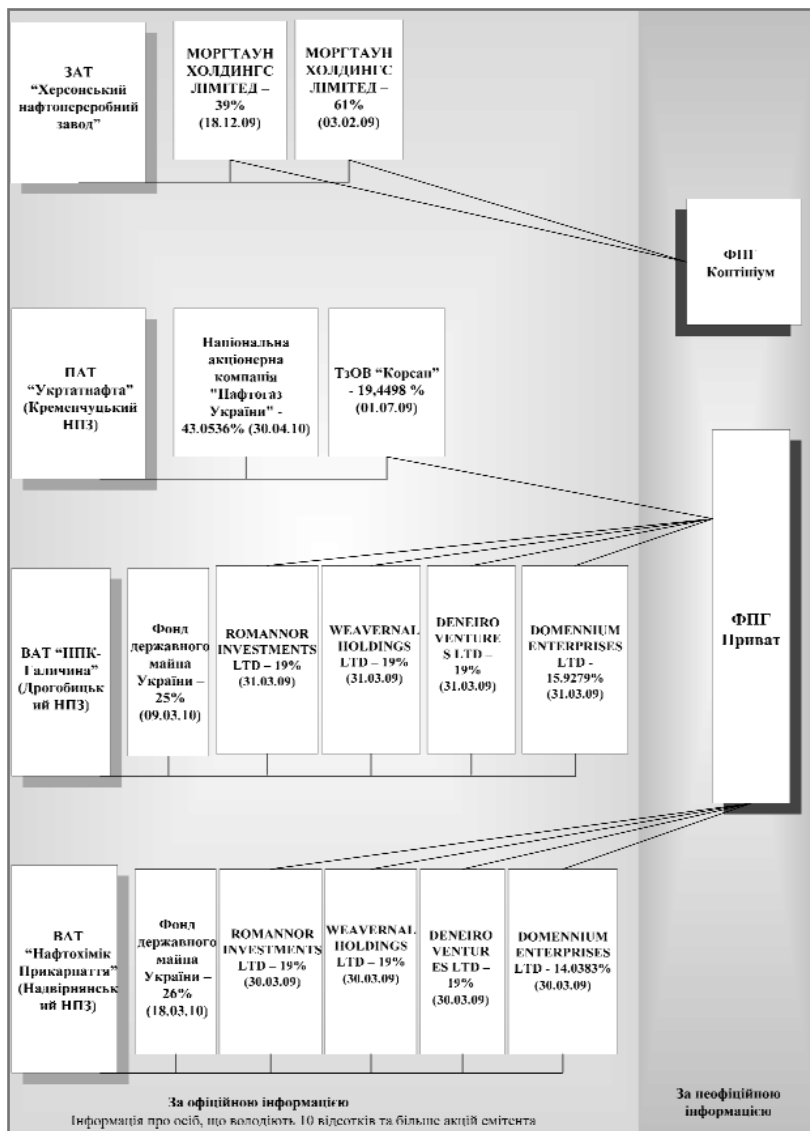

Рис. 5. Структура власності чотирьох нафтопереробних заводів України
Джерело: [14–17]

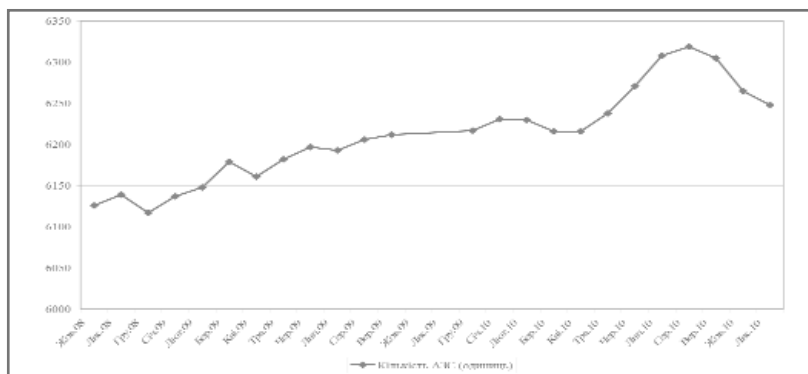

Рис. 6. Кількість АЗС в Україні
Джерело: [10–12]

на офіційні дані й не брали до уваги кількість франчайзингових АЗС. Проведений аналіз показав, що ФПГ «Приват» володіє найбільшою мережею АЗС в Україні та контролює практично 25% роздрібного ринку [18]. Загалом сім учасників роздрібного ринку контролюють приблизно 50% роздрібного ринку світлич нафтопродуктів, а власники дрібних мереж АЗС (із кількістю станцій менш як 100 одиниць) – решту 50%. Необхідно ще раз наголосити, що наве-

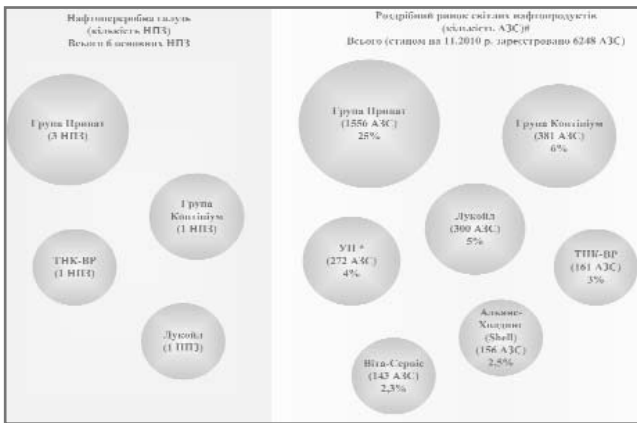

Рис. 7. Структура ринкової влади на нафтопереробному та роздрібному ринку світлих нафтопродуктів України

Примітка: * УІІ – Універсальна інвестиційна група; # ринкові частки без урахування кількості франчайзингових АЗС.

дені дані не враховували кількість франчайзингових АЗС у структурах великих мереж, а тому повноцінно не демонструють усієї їх ринкової влади. Крім того, вітчизняний ринок світлих нафтопродуктів характеризується великою кількістю злиттів та поглинань, тож слід очікувати зростання ринкових часток великих мереж АЗС і посилення їх впливу на ціноутворення, що загрожує енергетичній безпеці країни.

Іншим важливим елементом функціонування як українських НПЗ, так і роздрібного ринку світлих нафтопродуктів є обсяги імпорту світлих нафтопродуктів. Окремі нафтотрейдери [19] володіють монополієм правом імпортувати світлих нафтопродукти без сплати будь-яких платежів, насичуючи таким чином внутрішній ринок імпортною продукцією та отримуючи надприбутки. А це, своєю чергою, ускладнює можливості роботи вітчизняних НПЗ і завдає значних збитків бюджету України.

Висновки. На нафтопереробному та роздрібному ринку світлих нафтопродуктів України спостерігається концентрація ринкової влади окремими фінансово-промисловими групами і транснаціональними корпораціями, що становить загрозу енергетичній безпеці країни (рис. 7).

Через відсутність державного контролю над дотриманням зобов'язань інвесторами, що виступають власниками НПЗ, та над імпортом нафтопродуктів нафтопереробна галузь країни взагалі може втратити будь-який вплив на забезпечення енергетичної безпеки країни.

Необхідно заборонити чи обмежити присутність офшорних компаній у структурі стратегічних для економіки країни господарських суб'єктів, до яких належать і НПЗ; сприяти географічній диверсифікації інвесторів/власників стратегічних підприємств; чітко визначити зобов'язання інвесторів, що володіють стратегічними для країни об'єктами, та умови, за яких унаслідок порушення зобов'язань інвесторами ці об'єкти можуть бути повернені у власність держави.

На роздрібному ринку світлих нафтопродуктів слід встановити певний баланс між обсягом імпортової та власної продукції. Потрібно розробити механізми, які б давали змогу чітко визначати справедливую оптову ціну на продукцію [20]. Антимонопольний комітет України (АКУ) повинен домогтися збільшення розмірів штрафів для порушників вітчизняного законодавства. Приміром, Федеральна антимонопольна служба Росії звернулася до Уряду РФ з обґрунтуванням необхідності збільшити розміри штрафів відносно тих компаній, що зловживали домінуючим положенням, від 15% до 30% їх річного доходу [21]. Ми вважаємо, що саме підвищення розмірів штрафів та посилення позиції АКУ може зменшити негативні наслідки монополізації вітчизняного нафтопереробного ринку.

Відповідні заходи потрібно вживати вже сьогодні, бо інакше Україна може втратити всі складові, що гаранту-

ють її енергетичну безпеку. А це означає, що як економіка, так і населення країни загалом не будуть захищеними від необґрунтованих цінових коливань, зниження якості та інших зловживань.

Література

1. Точилін В. Економічна безпека і ринкова влада / В. Точилін, В. Венгер // Вісник ТНЕУ. – 2008. – № 3. – С. 60–68.
2. Перевод топлива на стандарт Евро-4 отложен [Електронний ресурс] / ТЭК // УНІАН. – 2011. – Режим доступу до документа : <http://economics.unian.net/rus/detail/72979>
3. Одеський НПЗ зупинить виробництво через зміну маршруту поставчань російської нафти [Електронний ресурс] / Економіка // NEWSru.ua. 2009. – Режим доступу до документа : http://www.newsru.ua/arch/finance/01oct2009/nafta_print.html
4. Опис бізнесу [Електронний ресурс] / Відкрите акціонерне товариство «Херсонський нафтопереробний комплекс» // Загальнодоступна інформаційна база даних ДКЦПФР про ринок цінних паперів. – 2007. – Режим доступу до документа : <http://www.stockmarket.gov.ua/ua/report?id=10767&did=13>
5. Інформаційна довідка про основні показники роботи підприємств ПЕК за 2001 р. [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України. – 2002. – Режим доступу до документа : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
6. Основні показники роботи підприємств паливно-енергетичного комплексу за 2002 р. [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України. – 2003. – Режим доступу до документа : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
7. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу у січні 2004 р. [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України. – 2004. – Режим доступу до документа : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
8. Підсумки роботи паливно-енергетичного комплексу в січні-грудні 2004 р. [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України. – 2005. – Режим доступу до документа : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
9. Інформаційна довідка про основні показники розвитку галузей паливно-енергетичного комплексу України 2005 р., 2006 р., 2007 р., 2008 р., 9 місяців 2009 р. [Електронний ресурс] / Міністерство палива та енергетики України. – 2006, 2007, 2008, 2009. – Режим доступу до документа : <http://mpe.kmu.gov.ua/>
10. Експрес-випуск про Роздрібний продаж світлих нафтопродуктів через АЗС за жов., лис., груд. 2008 р. / Державний комітет статистики України. – 2008. – № 280, № 301, № 15.
11. Експрес-випуск про роздрібний продаж світлих нафтопродуктів через АЗС за січ., лют., бер., квіт., трав., чер., лип., сер., вер., груд. 2009 р. / Державний комітет статистики України. – 2009. – № 41, № 63, № 89, № 114, № 138, № 160, № 185, № 205, № 226, № 17.
12. Експрес-випуск про роздрібний продаж світлих нафтопродуктів через АЗС за січ., лют., бер., квіт., трав., чер., лип., сер., вер., жов., лис. 2010 р. / Державний комітет статистики України. – 2010. – № 45, № 97, № 130, № 155, № 180, № 208, № 230, № 254, № 282, № 306.
13. Група «Приват» зупинить підприємства «Нафтохімік Прикарпаття» і «Галичина» [Електронний ресурс] / Новини. Економіка // Zaxid.Net. – 2010. – Режим доступу до документа : <http://www.zaxid.net/newsua/2010/1/23/171526/>
14. Власники крупних пакетів акцій [Електронний ресурс] / ВАТ «Нафтохімік Прикарпаття» // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Режим доступу до документа : http://smida.gov.ua/emitents/owners_zvit.php?id=00152230
15. Власники крупних пакетів акцій [Електронний ресурс] / ВАТ «Нафтопереробний комплекс – Галичина» // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Режим доступу до документа : http://smida.gov.ua/emitents/owners_zvit.php?id=00152388
16. Інформація про осіб, що володіють 10 відсотками та більше акцій емітента [Електронний ресурс] / Публічне акціонерне товариство «Транснаціональна фінансово-промислова нафтова компанія «Укртатнафта» // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Режим доступу до документа : http://www.stockmarket.gov.ua/ua_UA/year_2010/showform/29/60782
17. Інформація про власників 10 та більше відсотків акцій [Електронний ресурс] / ЗАТ «Херсонський нафтопереробний завод» // Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України. – Режим доступу до документа : http://smida.gov.ua/emitents/owners_zvit.php?id=34785383
18. Крупнішіє сети АЗС в Україні [Електронний ресурс] / Бизнес. Рынки // Дело. – 2009. – Режим доступу до документа : <http://delo.ua/business/krupnejshie-seti-azs-v-ukraine-134279/>
19. «Ливела» прекратила работу [Електронний ресурс] / Новости. Топливо // Журнал «А-95». – 2010. – Режим доступу до документа : <http://a95.ua/novosti/toplivo/1328-lr>
20. Импортный – не всегда хороший [Електронний ресурс] / Новости. Топливо // Журнал «А-95». – 2008. – Режим доступу до документа : <http://a95.ua/novosti/toplivo/507-2009-11-16-22-36-27>
21. Антимонополисты требуют большего [Електронний ресурс] / Новости. Топливо // Журнал «А-95». – 2008. – Режим доступу до документа : <http://a95.ua/novosti/toplivo/494-2009-11-16-22-59-19>

Стаття надійшла до редакції 25 лютого 2011 року